

Anna Paszkowska

PRZECIWDZIAŁANIE ZJAWISKU WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ (NA PRZYKŁADZIE WARSZTATU TERAPII ZAJĘCIOWEJ)

Niniejszy artykuł ma na celu naświetlenie edukacyjnej roli Warsztatu Terapii Zajęciowej w kontekście przeciwdziałania zjawisku wykluczenia społecznego osób z niepełnością intelektualną. Jest on wynikiem badań przeprowadzonych w Warsztacie Terapii Zajęciowej Centrum Pomocowego Caritas im. św. o. Pio w Gdyni, trwających od grudnia 2005 roku do maja 2006 roku. W procesie badawczym posłużono się metodą obserwacji bezpośredniej, analizy dokumentów oraz techniką wywiadu swobodnego. Obserwacja dotyczyła zachowań uczestników WTZ oraz pracowników podczas różnorodnych zajęć w placówce. Wywiady przeprowadzono z osobami kierującymi działalnością i organizującymi pracę Warsztatu Terapii Zajęciowej, a więc terapeutami zajęciowymi, dyrektorem, pracownikiem socjalnym, psychologiem oraz fizjoterapeutką Centrum Pomocowego Caritas im. o. Pio w Gdyni. Analizowanymi dokumentami były głównie materiały pisane, wytworzone przez pracowników Warsztatu Terapii Zajęciowej oraz Centrum Pomocowego Caritas. Szczególnie istotne okazały się tu założenia i plany pracy oraz regulamin i sprawozdania z działalności placówki.

Wykluczenie społeczne osób z niepełnością

W społeczeństwach wszystkich epok były osoby, a nawet całe grupy, które z jakichś względów nie w pełni uczestniczyły w życiu wspólnoty. Odsunięcie to było wynikiem bądź to świadomej i dobrowolnej decyzji jednostki, która wybierała egzystencję poza społeczeństwem, bądź też efektem wyłączenia przez wspólnotę pewnych osób ze swojego kręgu, ograniczenia ich praw ze względu na „inność” niemieszczącą się w społecznie wyznaczonym zakresie tolerancji. Ludźmi znajdującymi się na marginesie były często osoby, które w opinii większości nie spełniały należycie powinności i obowiązków przypisanych do określonej roli społecznej. Wspólnoty postrzegały je jako zagrożenie, ciężar, uznawały ich zachowanie za niewłaściwe i niemożliwe do zaakceptowania, dlatego też odnosiły się do nich negatywnie. Rozwiązaniu „problemu” służyły różne metody i środki – od prześladowania i izolacji aż do eliminacji biologicznej. Wydaje się zatem, że odsunięcie pewnych osób i grup z udziału w ważnych sferach życia

wspólnoty, do której formalnie przynależą, jest zjawiskiem głęboko zakorzenionym w życiu społecznym, trwałym i ciągłym, choć dynamicznym i relatywnym, ponieważ zmianom ulega zestaw cech określających, kto i dlaczego ma być odtrącony. W przeszłości marginalizowani byli choćby tak zwani ludzie luźni, trędowaci, osoby chore psychicznie, oskarżeni o czary, przestępcy¹.

Rozwój wiedzy oraz postęp cywilizacji sprzyja bardziej humanitarnemu podejściu do osób i grup zepchniętych na ubocze życia społecznego. Powszechnie przyjmuje się dziś, przynajmniej w oficjalnych zaleceniach, dokumentach i programach, konieczność zwalczania zjawiska wykluczenia społecznego oraz upowszechniania idei integracji, włączania do życia społecznego osób i zbiorowości marginalizowanych². Obecnie wykluczenie społeczne³ jest najczęściej uznawane za objaw niewydolności społeczeństwa w zapewnieniu wszystkim swoim członkom równego dostępu do dóbr, praw czy wartości. Zaznacza się, że winy za taki stan nie ponosi osoba czy grupa wykluczona z życia społecznego, ale aktywnie marginalizujące oddziaływania wspólnot, kontekst społeczny⁴. Jednocześnie zauważa się, że w utrwaleniu sytuacji wykluczenia dużą rolę odgrywa z jednej strony marginalizowanie się jednostek, a z drugiej strony jednoczesne marginalizowanie ich przez społeczeństwo⁵.

¹ A. Radziewicz-Winnicki, I. Radziewicz-Winnicki, *Pojęcie marginalizacji i wykluczenia w naukach społecznych*, [w:] *Wybrane społeczno-socjalne aspekty marginalizacji*, red. A. Nowak, Katowice 2005, s. 13-14; A. Kotlarska-Michalska, *Przyczyny i skutki marginalizacji w Polsce*, [w:] *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, red. K. Marzec-Holka, Bydgoszcz 2005, s. 71-72.

² E. Tarkowska, *Kategoria wykluczenia społecznego a polskie realia*, [w:] *Skazani na wykluczenie*, red. M. Orłowska, Warszawa 2005, s. 18.

³ W niniejszej pracy pojęcia wykluczenia społecznego, marginalizacji będą używane zamiennie i traktowane jako pojęcia bliskoznaczne. Zazwyczaj utożsamia się je z nierównościami społecznymi, nowym ubóstwem, dyskryminacją, istnieniem tzw. *underclass*. Kategorie te łączą się także ze zjawiskami deprivacji, pozbawiania pewnych osób czy grup praw i przywilejów, pojęciami odcięcia, obcości czy zbieżności. Niemniej jednak dla niektórych badaczy słowa te nie są równoznaczne, choć posiadają pewien wspólny zakres znaczeniowy. Warto podkreślić, że toczy się także debata nad znaczeniem terminów *wykluczenie społeczne i ubóstwo*. Część uczonych twierdzi, iż wykluczenie społeczne jest to tylko nowa kategoria, bardziej neutralna ideologicznie i politycznie na opisanie znanego, od dziesięcioleci badanego i nazwanego już w literaturze zjawiska, jakim jest ubóstwo. Według innych zaś pojęcia te są ze sobą powiązane, ale zakres zjawisk przez nie określanych tylko częściowo się pokrywa. W tej perspektywie uznaje się, że wykluczenie społeczne jest kategorią o szerszym zasięgu znaczeniowym niż ubóstwo. Powyższe zagadnienia i spory wokół nich analizują m.in.: A. Radziewicz-Winnicki, I. Radziewicz-Winnicki, *op. cit.*; J.M. Zabielska, *Ubóstwo a procesy marginalizacji społecznej*, Lublin 2007, s. 55-67; B. Smolińska-Theiss, *Dylematy marginalizacji z perspektywy pedagogiki społecznej*, [w:] *Skazani na...*, s. 49-56; B. Krzesińska-Żach, *Wykluczenie i marginalizacja społeczna jako zagrożenia człowieka współczesnego*, [w:] *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej. Wokół zagadnień teoretycznych*, red. K. Białobrzeska, S. Kawula, Toruń 2006; E. Tarkowska, *op. cit.*, s. 17-20.

⁴ E. Tarkowska, *op. cit.*, s. 20.

⁵ B. Smolińska-Theiss, *op. cit.*, s. 50.

Działanie obu wymienionych mechanizmów dostrzec można na przykładzie osób niepełnosprawnych. W społecznej świadomości funkcjonuje negatywny stereotyp utożsamiający niepełnosprawność ze słabością, wycofaniem, lęklnością, niepewnością, pasywnością i niezadowolaniem z własnej egzystencji. Są to cechy kojarzące się z życiowym nieszczęściem, trudną sytuacją, niepowodzeniem, koniecznością pomocy i współczucia, a to nie zachęca do nawiązywania kontaktów międzyludzkich. Oprócz tego same osoby niepełnosprawne nierzadko z łatwością wchodzą w rolę wyznaczoną przez społeczny wizerunek niepełnosprawności. Tracą wiarę we własne siły, zawężają i ograniczają swoją aktywność, zaniżają aspiracje, niedoceniają swych zdolności. Takie zachowanie realizuje i potwierdza marginalizujący stygmat niepełnosprawności, przez co wykluczenie społeczne tej grupy staje się trwałe⁶. Osoby niepełnosprawne, a także ich rodziny bardzo często obawiają się odrzucenia przez nietolerancyjne, a czasem nawet wrogie otoczenie, odczuwają lęk i zawstydzenie byciem „innym”, co w konsekwencji nierzadko prowadzi do głębokiej izolacji i samotności⁷.

Społeczne wykluczenie, dyskryminacja osób niepełnosprawnych dotyka wielu obszarów ich życia:

sfery wytwórczości (sytuacja na rynku pracy); sfery spożycia (dostęp do dóbr i usług); sfery socjalnej (dostęp do opieki zdrowotnej, mieszkania, świadczeń i usług społecznych); sfery polityki; szeroko pojmowanej sfery kultury, określającej możliwość pełnienia ról społecznych odpowiadających standardom grup dominujących⁸.

W pokonywaniu trudności, osiągnięciu przez osoby niepełnosprawne większego zadowolenia, poczucia sprawstwa, niezależności, samodzielności, integracji społecznej konieczne jest stworzenie przestrzeni rehabilitacyjnej, która zapewni im między innymi wsparcie społeczne, edukacyjne, duchowe i w życiu codziennym⁹. Wydaje się, że tego typu pomoc dorosłym osobom niepełnosprawnym – czyli dorosłym, którzy ze względu na stan psychiczny, fizyczny mają ograniczoną lub uniemożliwioną trwale lub okresowo możliwość pełnienia ról społecznych w rodzinie, sferze pracy, nauki, czasu wolnego¹⁰ – jest w stanie zapewnić Warsztat Terapii Zajęciowej działający od 2004 roku przy Centrum Pomocowym Caritas im. o. Pio w Gdyni.

⁶ *Ibidem*, s. 52; J. Głodkowska, *Między integracją a izolacją – jedność w zróżnicowaniu a oddzielenie w odmienności*, [w:] *Skazani na...*, s. 115-116.

⁷ A. Nowak, *Marginalizacja osób niepełnosprawnych*, [w:] *Wybrane społeczno-socjalne...*, s. 49.

⁸ *Ibidem*, s. 50.

⁹ J. Głodkowska, *op. cit.*, 118-119.

¹⁰ J. Stochmiałek, *Obszary zainteresowań andragogiki specjalnej*, [w:] *Terazniejszość i przyszłość edukacji dorosłych*, red. T. Aleksander, Toruń 1997, s. 76.

Warsztat Terapii Zajęciowej Centrum Pomocowego Caritas im. o. Pio w Gdyni

Warsztat Terapii Zajęciowej zapewnia swoje usługi około dwudziestu osobom niepełnosprawnym. Mogą one uczestniczyć w zajęciach jednej z czterech pracowni terapeutycznych: gospodarstwa domowego, tkacko-wikliniarskiej, plastycznej i arteterapii. W działalność Warsztatu zaangażowanych jest dziesięciu pracowników zatrudnionych na siedmiu i pół etatach. Są nimi: kierownik, rehabilitant, czworo instruktorów terapii zajęciowej, psycholog, pielęgniarka¹¹.

Placówka dysponuje odpowiednim zapleczem materialnym i bazą lokalową. W wyłącznym dysponowaniu Warsztatu Terapii Zajęciowej pozostaje część sutereny budynku Centrum Pomocowego Caritas, której łączna powierzchnia wynosi 397,8 m². Pracownia gospodarstwa domowego zajmuje trzy izby: kuchnię, jadalnię i pralnię, pracownia tkacko-wikliniarska składa się z głównej sali, magazynku i pomieszczenia przygotowawczego, natomiast pracownie arteterapii i plastyczna dzielą między sobą przestronną (67 m²) izbę, a dodatkowo posiadają także własne magazyny. Poza tym do właściwego funkcjonowania ośrodka niezbędne są także szatnie czy toalety, które oczywiście stanowią część powierzchni użytkowanej przez ten pion działalności Centrum Pomocowego Caritas. Uczestnicy zajęć Warsztatu korzystają również z innych pomieszczeń Centrum np. sali rehabilitacyjnej, „Sali Radości”, kaplicy, ale nie są to izby do ich wyłącznej dyspozycji¹². Wyposażenie placówki składa się ze sprzętów podstawowych, takich jak: krzesła, stoły, szafki, półki, oraz specjalistycznych urządzeń niezbędnych do rehabilitacji osób niepełnosprawnych w poszczególnych pracowniach. Z konieczności ograniczyć się do wymienienia tylko niektórych, są nimi: sprzęt AGD (m.in. lodówka, kuchenka mikrofalowa, dwie pralki, czajnik, mikser), sprzęt RTV (m.in. telewizor, odtwarzacz DVD, wieża stereo), komputer, aparat cyfrowy, dyktafon, instrumenty muzyczne, rekwizyty, dekoracje sceniczne, sztalugi, ramy, stół koszykarski, literatura z zakresu plastyki¹³.

Głównym celem działalności Warsztatu Terapii Zajęciowej przy Centrum Pomocowym Caritas w Gdyni jest „społeczno-zawodowe przysposobienie uczestników i osiągnięcie poprzez pracę jak najwyższego poziomu ich dojrzałości społecznej

¹¹ Archiwum Centrum Pomocowego Caritas im. o. Pio w Gdyni (dalej: ACPC), Umowa nr KB/40/MOPS/2004 w sprawie określenia warunków i wysokości dofinansowania kosztów utworzenia i działalności warsztatu terapii zajęciowej, pomiędzy miastem Gdynia a Caritas archidiecezji Gdańskiej, podpisana 19.10.2004 r.

¹² ACPC, Projekt budowlany Centrum Pomocowego Caritas im. o. Pio, opracowany w 2001 r.

¹³ ACPC, Spis inwentaryzacyjny Centrum Pomocowego Caritas im. o. Pio, na dzień 8.09.2005 r.

i samodzielności życiowej¹⁴. Dąży się szczególnie do ukształtowania umiejętności prawidłowego zachowania się, wdrożenia do samokontroli, podniesienia kompetencji komunikacyjnych, ogólnego usprawnienia ciała oraz polepszenia sprawności ruchowej, a także nauki bezpiecznego poruszania się po mieście i korzystania ze środków komunikacji masowej. Poza tym istotnymi celami działalności warsztatu terapii zajęciowej jest rozbudzenie i rozwój zainteresowań, uzdolnień uczestników oraz wyzwolenie ich aktywności artystycznej¹⁵.

Uczenie się w Warsztacie Terapii Zajęciowej jako forma przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu osób z niepełnosprawnością intelektualną

Osiągnięcie zamierzonego efektu działalności placówki możliwe jest poprzez pomoc, zorganizowanie osobom niepełnosprawnym szeroko rozumianego uczenia się, dzięki któremu jednostka powiększa swoje doświadczenie zarówno w działaniu praktycznym, jak i w obszarze świadomości¹⁶. Termin *uczenie się* odnosi się nie tylko do procesów poznawczych i psychologicznych, ale także do sfery życia codziennego. Jest procesem przebiegającym w całym życiu człowieka i to niezależnie od świadomości jego „dziania się”¹⁷. Warto podkreślić, że pojęcie uczenia się było definiowane jako proces prowadzący do zmiany w zachowaniu w efekcie praktyki i doświadczenia¹⁸, obecnie zaznacza się również ważność rozumienia i zmian w konstrukcji wiedzy¹⁹.

Uczestnikami Warsztatu Terapii Zajęciowej przy Centrum Pomocowym Caritas są osoby niepełnosprawne, które mają wskazania do terapii zajęciowej i ukończyły szesnaście lat²⁰. W 2005 roku najmłodsza osoba korzystająca z usług placówki miała 21 lat, najstarsza 41, a średnia wieku wynosiła 28,5 lat²¹. Były to więc osoby dorosłe niepełnosprawne, a ich wiek pozwalał po okresie rehabilitacji na podjęcie pracy.

¹⁴ ACPC, Założenia programowe Warsztatu Terapii Zajęciowej Caritas Archidiecezji Gdańskiej z siedzibą Centrum Pomocowe Caritas im. św. o. Pio, zatwierdzone przez dyrektora Centrum Pomocowego Caritas.

¹⁵ <http://www.gdansk.caritas.pl/nasze-placowki/dzialalnosc/1,2,7.html> [dostęp: 8.06.2009].

¹⁶ E. Dubas, *Edukacja dorosłych w sytuacji samotności i osamotnienia*, Łódź 2000, s. 132.

¹⁷ A. Bron, *Nowe perspektywy kształcenia dorosłych*, [w:] *Edukacja dorosłych – służba społeczna*, red. H. Bednarczyk, Radom 2002, s. 126-127.

¹⁸ „Uczenie się, proces w którego toku na podstawie doświadczenia, poznania i ćwiczenia powstają nowe formy zachowania się i działania lub ulegają zmianom formy wcześniej nabyte”, W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 416.

¹⁹ A. Bron, *op. cit.*, s. 126.

²⁰ ACPC, Regulamin Warsztatu Terapii Zajęciowej Caritas Archidiecezji Gdańskiej z siedzibą Gdynia ul. Jęczmienna 8, Centrum Pomocowe Ojca Pio, zatwierdzony przez dyrektora Caritas Archidiecezji Gdańskiej, w dniu 2.11.2004 r., paragraf 1,3.

²¹ ACPC, Sprawozdanie z działalności rehabilitacyjnej Warsztatu Terapii Zajęciowej za rok 2005 przygotowane przez kierownika WTZ.

Niepełnosprawność intelektualna w stopniu umiarkowanym lub znacznym dotykała prawie wszystkich (poza jedną osobą) uczestników zajęć ośrodka, niektórzy z nich cierpieli także na dodatkowe schorzenia, między innymi chorobę psychiczną, epilepsję, zespół Downa²². Należy zauważyć, że niepełnosprawność intelektualna uznawana jest za stan dynamiczny, zależny nie tylko od uwarunkowań biologicznych i psychologicznych, ale również środowiskowych. Ogromną rolę w usprawnianiu osób z niepełnosprawnością odgrywa dobrze dobrany, konsekwentnie oraz właściwie realizowany program rewalidacyjny, dzięki któremu mogą one między innymi zdobyć nowe lub rozwinąć posiadane już umiejętności, zdolności oraz wiedzę²³.

Jak wcześniej zaznaczono, jednym z celów działalności Warsztatu Terapii Zajęciowej jest przysposobienie uczestników do pracy. Wydaje się to bardzo ważnym obszarem i wartościowym dążeniem, ponieważ aktywność zawodowa odgrywa w życiu osoby niepełnosprawnej wyjątkową rolę. Spełnia funkcję rehabilitacyjną, socjalizacyjną i oczywiście dochodową²⁴. Stan bezrobocia związany jest nie tylko z trudnościami materialnymi, ale także z rozległą i wieloaspektową marginalizacją społeczną, blokadą w korzystaniu z dostępu do wielu aktywności²⁵. Możliwości podjęcia pracy zawodowej przez osoby niepełnosprawne, którym stopień i rodzaj upośledzenia na to pozwala, są ograniczone. Przyczynia się do tego między innymi niewielkie doświadczenie pracodawców w zatrudnianiu tej grupy pracowników, dystans społeczny wobec nich, zła sytuacja na rynku pracy, a także niski poziom wykształcenia, trudności w przystosowaniu się do wymagań roli zawodowej oraz ograniczenia fizyczne i/lub psychiczne osób niepełnosprawnych²⁶. Dlatego też potrzeba działań na rzecz aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością.

Celem Warsztatu Terapii Zajęciowej nie jest przygotowanie osób uczestniczących w zajęciach do wykonywania konkretnego zawodu. Placówka ma umożliwić osobom niepełnosprawnym zdobycie ogólnych umiejętności, wiedzy, kompetencji niezbędnych w każdym rodzaju pracy poprzez na przykład wyrobienie pewnych cech, nawyków, uczenie zachowań społecznie akceptowanych, komunikacji, polepszenie kondycji fizycznej. Praca wykonywana w pracowniach warsztatu nie jest celem samym w sobie, ale środkiem służącym do osiągnięcia celu bardziej ogólnego – większej dojrzałości i samodzielności życiowej uczestników²⁷. Podstawą terapii realizowanej w warsztacie jest

²² *Ibidem*.

²³ H. Borzyszkowska, *Oligofrenopedagogika*, Warszawa 1985, s. 32-39.

²⁴ A. Nowak, *op. cit.*, s. 53.

²⁵ E. Tarkowska, *op. cit.*, s. 25.

²⁶ A. Nowak, *op. cit.*, s. 52-53.

²⁷ Wywiad z psychologiem Centrum Pomocowego Caritas im. św. o. Pio w Gdyni z dnia 2.03.2006, w posiadaniu autorki.

indywidualny program rehabilitacji zawierający informacje o uczestniku, planowane działania oraz oczekiwane rezultaty pracy terapeutycznej²⁸.

Jak już zaznaczono, w skład Warsztatu Terapii Zajęciowej wchodzi cztery pracownie terapeutyczne: gospodarstwa domowego, tkacko-wikliniarska, plastyczna i arteterapii²⁹. Oprócz zajęć w pracowniach, osoby niepełnosprawne uczestniczą także w socjoterapii, zajęciach taneczno-usprawniających i „katechezach”³⁰. Każda z tych form stwarza nieco inne okoliczności i obszary dla uczenia się, przez co uczestnicy mają możliwość zdobywania różnorodnych doświadczeń i rozwoju w wielu sferach³¹.

W pracowni gospodarstwa domowego uczestnicy Warsztatu Terapii Zajęciowej mają uczyć się przygotowywania posiłków, nazywania, zamawiania produktów, posługiwania się sprzętem kuchennym, pieniędzmi, utrzymania porządku, czystości na stanowisku pracy. Ponadto zakłada się, że zdobędą wiedzę o tradycjach i zwyczajach świątecznych, poprawią umiejętność estetycznego oraz prawidłowego spożywania posiłków, nakrywania do stołu, umocnią i rozwiną sprawność w zakresie samoobsługi. Uczestnictwo w zajęciach pracowni gospodarstwa domowego ma również stwarzać możliwość uczenia się dokładności, wytrwałości, odpowiedzialności za powierzone zadanie, planowania i organizacji pracy³².

W pracowni tkacko-wikliniarskiej poprzez projektowanie, szycie, tkanie, pracę na krosnach, wytwarzanie drobnych przedmiotów osoby niepełnosprawne mają uczyć się wyrażania siebie, własnych emocji i myśli. Poza tym uczestnicy zajęć poznają materiały wykorzystywane w tej pracowni oraz uczą się obsługi sprzętu tkacko-wikliniarskiego. Uczestnictwo w zajęciach pracowni tkacko-wikliniarskiej ma stworzyć osobom z niepełnosprawnością okazję do wyrobienia nawyku pracy, poprawienia koordynacji wzrokowo-ruchowej, sprawności manualnej. Dzięki rehabilitacji w tej pracowni osoby niepełnosprawne mogą uczyć się dokładności i wytrwałości, gdyż wykonanie pracy tkackiej czy wypłeczenie przedmiotu z wikliny jest procesem długotrwałym wymagającym koncentracji oraz determinacji³³.

Uczestnictwo w zajęciach pracowni plastycznej ma być aktywnością, dzięki której osoby niepełnosprawne będą uczyły się spostrzegawczości, myślenia analitycznego,

²⁸ <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/rehabilitacja/warsztaty-terapii-zajeciowej/> [dostęp: 8.06.2009].

²⁹ ACPC, Umowa nr KB/40/MOPS/2004...

³⁰ ACPC, Plan pracy WTZ, [w:] Regulamin Warsztatu...

³¹ Uczenie się ma wiele cech (jest m.in. procesem złożonym, ciągłym, nie zawsze świadomym, łączącym się ze zmianami w strukturze wiedzy, rozumieniem), które utrudniają jednoznaczne, zupełne, rozłączne zidentyfikowanie i uchwycenie wszystkich jego przejawów, treści oraz obszarów. Dlatego też określenie edukacyjnej roli Warsztatu Terapii Zajęciowej przy Centrum Pomocowym Caritas im. św. o. Pio obarczone jest niepełnością, fragmentarycznością i nieścisłością.

³² ACPC, Założenia programowe Warsztatu...

³³ *Ibidem*.

wrażliwości na piękno, wyrażania własnych emocji, organizacji pracy, korzystania z instytucji publicznych, takich jak muzea czy galerie. Poza tym program pracowni uwzględnia także kształcenie uczestników w zakresie plastyki i malarstwa oraz ćwiczenie koordynacji wzrokowo-ruchowej. Oczekuje się, że dzięki uczestnictwu w zajęciach tej pracowni osoby z niepełnosprawnością nauczą się umiejętności działania w grupie i jednocześnie większej samodzielności w myśleniu, odpowiedzialności, polepszą swoją samoocenę, a także będą bardziej dbały o porządek na stanowisku pracy oraz w najbliższym otoczeniu³⁴.

Zakłada się, że udział w arteterapii stworzy osobom niepełnosprawnym możliwość uczenia się empatii, samodzielności, twórczości, wyrażania własnych emocji, potrzeb, uczuć, w tym także przez osoby niemówiące. Dzięki temu ma polepszyć się jakość kontaktów uczestników tychże zajęć z otoczeniem, a więc również ich funkcjonowanie w życiu codziennym i społecznym. Poza tym udział w zajęciach ma dodatkowo wpłynąć na samoocenę uczestników oraz ich sprawność psychomotoryczną³⁵. Osiągnięcie tych celów ma być możliwe dzięki tworzeniu przez osoby niepełnosprawne intelektualnie z pomocą terapeutki zajęciowej własnych scenariuszy, przygotowywanie, a następnie wystawianie w murach Centrum Pomocowego Caritas im. św. o. Pio lub na różnorodnych przeglądach autorskich spektakli teatralnych³⁶.

Niektórzy członkowie Warsztatu Terapii Zajęciowej biorą udział – jeśli jest on przewidziany w indywidualnym programie rehabilitacyjnym – w treningu ekonomicznym³⁷. Polega on na tym, że uczestnik zajęć Warsztatu Terapii Zajęciowej otrzymuje miesięczne kieszonkowe, którego sposób wydatkowania jest ustalany z prowadzącym terapeutą zajęciowym. Zakupy dokonywane w ramach treningu ekonomicznego muszą być potwierdzone stosownym paragonem lub, jeśli są to większe wydatki, imienną fakturą³⁸. Umiejętność gospodarowania pieniędzmi, posługiwania się nimi i oszczędzania wydaje się ważna w perspektywie podjęcia przez uczestników zajęć ośrodka pracy zawodowej. Poza tym sprzyja osiągnięciu przez nich większej życiowej samodzielności.

Uczestnicy zajęć Warsztatu korzystają także z socjoterapii prowadzonej przez psychologa. Na godzinnych spotkaniach odbywających się dwa razy w tygodniu osoby z niepełnosprawnością uczą się komunikowania – mówienia o sobie, swoich potrzebach, uczuciach, kompleksach, sukcesach, porażkach, a także słuchania innych. Najsprawniejszym uczestnikom proponuje się również elementy psychoedukacji³⁹. Na

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ Wywiad z terapeutką zajęciową Warsztatu Terapii Zajęciowej przy Centrum Pomocowym Caritas im. św. o. Pio w Gdyni z dnia 2.03.2006, w posiadaniu autorki.

³⁷ ACPC, Regulamin Warsztatu..., paragraf 4-5.

³⁸ Wywiad z terapeutką zajęciową Warsztatu Terapii Zajęciowej...

³⁹ Wywiad z psychologiem Centrum Pomocowego Caritas im. św. o. Pio w Gdyni...

zajęciach taneczno-usprawniających, zorganizowanych przez pracownika socjalnego, osoby niepełnosprawne mają polepszyć swoją sprawność ruchową, koordynację ruchu ze wzrokiem i słuchem, a także uwrażliwić się na muzykę i rytm⁴⁰. Osoby niepełnosprawne mogą również brać udział w krótkich, cotygodniowych „katechezach” prowadzonych przez księży jezuitów. Podczas tych spotkań mogą ćwiczyć między innymi umiejętności komunikowania się, koncentrację uwagi, a także rozwinąć swoją sferę duchową dzięki rozmowom na tematy dotyczące Boga, wiary, sensu życia. Poza tym osoby niepełnosprawne uczestniczące w zajęciach Warsztatu każdy dzień rozpoczynają od codziennej gimnastyki pod kierunkiem wykwalifikowanej fizjoterapeutki⁴¹.

Terminy i pory realizacji poszczególnych form aktywności osób niepełnosprawnych w placówce (terapii w pracowniach zajęciowych, gimnastyki, zajęć dodatkowych, czyli socjoterapii, „katechez”, zajęć taneczno-usprawniających) są ustalone w planie pracy. Zaznacza się jednak, że jest on tylko ogólną strukturą modyfikowaną w zależności od aktualnych potrzeb uczestników zajęć oraz warunków zewnętrznych wyznaczonych na przykład przez terminy wystaw prac artystycznych, kiermaszy, okolicznościowych zabaw czy wyjazdów na przeglądy artystyczne⁴². Ta różnorodność i nieprzewidywalność sprawia, że trudno byłoby do końca określić i zamknąć w sztywne ramy obszary uczenia się osób niepełnosprawnych w Warsztacie Terapii Zajęciowej. Jednocześnie zdaje się, że różnice indywidualne osób niepełnosprawnych – zarówno ograniczenia fizyczne i psychiczne, jak i mocne strony ich funkcjonowania – sprawiają, że ich uczenie się przebiega z różnym natężeniem oraz niesie jakościowo i ilościowo odmienne skutki. Choć z pewnością nie jest to cecha uczenia się specyficzna dla tego procesu tylko dla osób z niepełnosprawnością.

Jak widać osoby niepełnosprawne uczestniczące w zajęciach Warsztatu Terapii Zajęciowej mogą uczyć się umiejętności praktycznych, poszerzyć zasób wiedzy, a także pracować nad wyrobieniem pewnych cech oraz sprawności potrzebnych w życiu zawodowym i osobistym. Mają szansę poprawić motorykę ciała, koordynację, ogólnie podnieść jakość własnego życia, a tym samym poziom zadowolenia z niego. Osoby niepełnosprawne mogą także odnosić sukcesy, doświadczyć poczucia satysfakcji z dobrze wykonanego zadania, choćby dzięki uczestnictwu w konkursach i przeglądach plastycznych, teatralnych czy zawodach sportowych. Można przypuszczać, że pozwala im to pozytywnie ocenić własne możliwości i umiejętności, co podnosi poziom samooceny oraz motywuje do dalszego wysiłku na rzecz własnego rozwoju.

⁴⁰ Wywiad z pracownikiem socjalnym Centrum Pomocowego Caritas im. św. o. Pio w Gdyni z dnia 9.03.2006, w posiadaniu autorki. Pracownik socjalny przez kilkanaście lat był zawodowym tancerzem.

⁴¹ ACPC, Plan pracy WTZ...

⁴² Wywiad z terapeutą zajęciowym Warsztatu Terapii Zajęciowej przy Centrum Pomocowym Caritas im. św. o. Pio z dnia 2.03.2006, w posiadaniu autorki.

Warsztat Terapii Zajęciowej jest niewątpliwie miejscem publicznym, społecznym, a więc ze swej natury przyczynia się do nawiązywania relacji międzyosobowych, które Józef Kargul rozpoznaje jako bogate i ważne źródło uczenia się. Kontakty interpersonalne są przestrzenią, w której ludzie uczą się: ról społecznych, empatycznej postawy, rozumienia i komunikowania się z innymi, kultury w sensie antropologicznym⁴³. Rozszerzać kręgi swoich relacji interpersonalnych znaczy również rozszerzać obszar swego uczenia się. Uczestnicy Warsztatu mogą wchodzić i uczyć się w interakcjach społecznych zarówno z innymi osobami z niepełnosprawnością, jak też z osobami sprawnymi. Dzięki temu osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą nabyć wiedzę o tym, co jest, a co nie jest społecznie akceptowane, jakiego typu zachowania uznaje się za normę, a co już ją przekracza i na tej podstawie zmodyfikować swoje zachowanie. Mogą również wymienić, konfrontować własne poglądy z poglądami innych i w nowej perspektywie ujrzeć swoje wyobrażenia, wiedzę, która przecież na skutek niepełnosprawności intelektualnej może być bardziej zniekształcona, mniej logiczna. Osoby niepełnosprawne podczas relacji międzyosobowych mają także możliwość uczenia się poprzez naśladowanie, ćwiczenia posiadanych już umiejętności i kompetencji, jak też rozwijanie nowych, dotychczas im niedostępnych. Można zatem stwierdzić, że uczestnicy Warsztatu uczą się „w” interakcjach społecznych, a ponadto, że są one dla nich również przedmiotem edukacji, na przykład podczas socjoterapii⁴⁴.

* * *

Uczestnictwo w zajęciach Warsztatu Terapii Zajęciowej pozwala osobom niepełnosprawnym na wielowymiarowe uczenie się, osiąganie większej samodzielności życiowej, zdobywanie kompetencji komunikacyjnych, różnorodnych doświadczeń czy też przygotowanie do pracy zawodowej. Ułatwia im przełamywanie stereotypowych wyobrażeń o niepełnosprawności. Korzystanie z zajęć Warsztatu Terapii Zajęciowej sprawia, że osoby niepełnosprawne są także zwyczajnie bardziej widoczne w życiu społecznym, opuszczają cztery ściany swych domów, częściej wchodzi w kontakty interpersonalne, co również przyczynia się do wychodzenia ze stanu wykluczenia społecznego⁴⁵. Aktywność podejmowana w ramach ośrodka pozwala osobom niepełnosprawnym

⁴³ J. Kargul, *Obszary pozaformalnej i nieformalnej edukacji dorosłych. Przesłanki do budowy teorii edukacji całożyciowej*, Wrocław 2001, s. 78-86.

⁴⁴ Takie dwuaspektowe spojrzenie na stosunki interpersonalne przedstawia J. Kargul, *op. cit.*, s. 72.

⁴⁵ Według E. Górniewicz można wyodrębnić trzy poziomy integracji: integrację stycznościową, integrację interakcyjną oraz integrację normatywną. Przejawem integracji stycznościowej jest częstość kontaktów, integracji interakcyjnej – intensywność wzajemnych wpływów na siebie osób w procesie komunikacji, które w rezultacie zmieniają zachowanie tychże osób, a integracji normatywnej – internalizacja i przestrzeganie wzorów, zasad, reguł postępowania wywiedzionych z wartości uniwersalnych oraz zgoda na odstępstwa od nich, jeśli nie jest to sprzeczne z podstawowymi zasadami stosunków społecznych, na podstawie J. Głodkowska, *op. cit.*, s. 111.

wykonać krok w stronę społeczeństwa, ale aby nastąpiła pełna integracja, potrzeba na nią społecznego przyzwolenia i woli ogółu. Do tego niezbędna jest zmiana postaw społecznych wobec osób niepełnosprawnych⁴⁶, wiedzy na ich temat, która ogranicza się często do znajomości negatywnych stereotypów, przesądów, uprzedzeń i uproszczeń⁴⁷. W tym zakresie również niebagatelną rolę ma do odegrania edukacja, dzięki której między innymi zostałyby przywrócony szacunek dla podstawowych wartości ludzkich⁴⁸. Dodać jeszcze można, że tego rodzaju działalność oświatowa musi być z pewnością projektem długofalowym, bo „okazuje się, że wiek to za mało, by zmienić świadomość społeczną”⁴⁹.

PREVENTING SOCIAL EXCLUSION OF PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITY (CASE STUDY OF OCCUPATIONAL THERAPY WORKSHOP)

Summary

The occupational therapy workshop is aimed at improving social and professional abilities of disabled adults so that they could take up a career in the future. It creates opportunity for multidimensional learning during an occupational therapy, economic training, sociotherapy, dance and rehabilitation classes, and so on. Participants of the workshop acquire more self-reliance, improve their communicative skills, learn about socially acceptable behaviours, and, on the whole, prepare for a career. The article illustrates the role the learning of the intellectually disabled in the occupational therapy workshop plays in the process of preventing their social exclusion, and is the result of the research carried out at the Occupational Therapy Workshop in Gdynia (Poland), lasting from December 2005 to May 2006. Methods used by the authoress included direct observation, analysis of documents and unstructured interview.

Keywords: social exclusion & people with intellectual disability, learning & people with intellectual disability

⁴⁶ A. Nowak, *op. cit.*, s. 56.

⁴⁷ J. Głodkowska, *op. cit.*, s. 110, 116.

⁴⁸ A. Radzewicz-Winnicki, I. Radzewicz-Winnicki, *op. cit.*, s. 18.

⁴⁹ J. Głodkowska, *op. cit.*, s. 110.